Нууц товчооны үйл үгийн зарим дагаврын тухай

Озава Ситэо (Токио)

Хүүгин монгол хэл, өөрөөр 13 дугаар зууны үеэс 15 дугаар зууны үе хүртлэх монгол хэлний үйл үгийн сонирхолтой дараах дагавар байсан байна. Энэ дагавар нь -bi, -biдi, -ǰidi, -i гэсэн дөрвөн дагавар бөгөөд одоо цагийн монгол хэлэнд үл үзэгдэнэ. Гэвч Монголын нууц товчооны дэтроос ийм дагавар бүхий олон үйл үгийг олж болно.

-bi, -biдi, -ǰidi гэсэн гурван дагавар монгол бичгийн хэлний -ba, -biyā, -ǰuyu дагавартай халбагдалтай нэмээ гэдгийг илэрхийлэх болох боловч -i гэсэн дагавартай халбагдал бүхий дагаврыг монгол бичгийн хэлний дагавар дэтроос олж гаргаж чадахгүй. Зөвхөн aiзui, aiзū гэдэг үгийн -ui, -ū дагавар бол эртний -i дагавартай халбагдалтай. Монгол бичгийн -ba, -biyā дагавар нь эртний монгол бичгийн -bi, -biдi гэхэн дагавартай адил үгатай юм гэдгийг өнөөдөр бодтол олж мэдээгүй байна.

Миний илтгэлийн гол зүйл нь энэ асуудлыг төвчоор илэрхийлнэ. Халбагдах хэлээр эртний монгол бичгийн алгүүгаар биглээ. Тэ'ин atala Довин Мөгдэл идаі вөіва. Довин Мөгдөн-і идаі вөлдзан-и дөіна Ялаңдоа өгө идаі'ui во'ed дигван ко'ud тогеитвві. Энэ үгүүлбэрийн тогеитвві гэхэн үгийн -bi дагавар эм төрлийг заасан дагавар юм. Эм төрлийг заасан ийм дагавар хайтох жишээнд буй хөрдүгаар үгүүлбэрийн идиевві, тогеитвві; гуравдугаар үгүүлбэрийн за'иві гэсэн үгэнд байгаг үзэж болно. Үеэші давип үеөдө зеи'игевві гэсэн дөрөвдүгээр үгүүлбэрийн зеи'игевві гэхэд эм төрлийн -bi дагавар байна.

Одоо -biдi дагаварын жишээг үзүүлье: үйт ене дорүг ко'икед-и-үеп сігаі идаju идиевин bагадsad дабаи-аса тіпи дабаd дагигип даг-аиг-іуап дага подип hаддип тогевіді гэсэн далдуугаар үгүүлбэрт энэ сэдвийн -biдi дагавар тогевіді гэсэн үгэнд бийг ажиглана уу.

Дагавар -i-ийн жишээг хэлье: Фадсіп етеден идивсгип bi Тетијіп-и-'аівиі уеке дег-tиг допіп кігдага і'евс'е дег-tиг-іуап дагіju аіši кееві гэсэн 9 дүгээр үгүүлбэрийн aiši хэлээх үгэнд уг-i дагавар байна.

Дээрх -bi, -biдi, -i гэсэн дагаврыг Нууц товчооны дотроос олсон юм. Гэтэл нөгөөх -jidi (-сidi) хэлээх дагавар нь Нууц товчооны дотор үл тохиолдоно. Харин 1335 оны монгол бичгийн дотроос олдсон юм. Жишээ нь:

(99) дегдеі іпи уапд ši-da 3ing доо діп wiši̇n пег-е өдсіді. Фоуіп-а вава ǰidui wiši̇n пег-е wiпdsingвадзап аjіді энд уг-jidi (-сіді) гэсэн дагавар өдсіді, аjіді хэлээх хоёр үгэнд байна.

Дээрх жишээг анхаараалтайяа ажиглавал -bi, -biдi дагавартай олон үйл үг нь эм хүнийг заасан үгэа байх ба 7 дугаар үгүүлбэрийн тогевіді гэсэн үгийн -biдi дагавар нь шүүд эм хүнийг заасан үгэатай биш, харин эм хүний хэлсэн үгүүлбэр үгүр эм төрлийг заасан дагавар юм.

Эдгээр баримтаас үзэхэд хүүгин монгол хэлэнд, тухайлбал 13-р зууны үеэс 15 дугаар зууны үе хүртэл -bi, -biдi, -jidi, -i дөрвөн дагавар нь тус тусдаа -biуа, -ǰoуа, -u гэсэн дагаврын эм хэлбэр бөгөөд энэ дагавар нь эр хүнийг заах үе юмуу, эм хүнийг заах дагавар юмуу гэдгээр энэ хоёр дагавар ялгавартай байсан байхаа гэхэ санана. Энэ бол миний санал.

Хавсралт

I. (1) (-10ш) 17. 怙 困 阿 塔 剌 朶 奔 篾 兒 千
那 般 住 間
tein atola Dobun Mergan

兀 該 孛 勒 罷 朶 奔 篾 兒 格 泥 兀 該 孛 曾 黑 撒 納
無 做 3 ед 無 做 3 的
ugai bolba Dobun Mergen-i ugai boluqsan-u

中豁 木納 阿闌中豁阿 額舌列 兀該爲 孛額
後 婦人処 丈夫 無 使
qoina Alan qoa ere ugai'ui bo'ed

中忽 児 班 可兀 脱舌列 溫勒畢
三箇 兒子每 生 3
Ko'ud toreunlbi

(2) (－12六.七) 20. 田迭 阿闌中豁阿額客 木訥
那裏 母 他的
rende Alan qoa eke inu

鳴詰列畢 土塔剌勤 古訥台 不古訥台 中豁牙児
說了 三
ugulebi ta Belgunutai Bugunutai goyar

可兀惕 米訥 納馬宜 額迭 中忽 児班
子每 我的 我行 這 三
Ko'ud minu mamai ede gurban

可兀的 脱舌列 溫勤畢 客訥 牙兀訥 可兀惕
子每 生 3 誰的 甚的 子每
Ko'ud-i toreunlbi Ken-u ya'un-u Ko'ud

備由 客延 薛舌列勤 敦 客列勤都梅 薛舌列 恢
有 廢道 疑的 共說有 疑的
bu·iyu Ke'en sereldun Kereldumu-i serkeui

剌児 塔訥 勺卜
也 恐的是
-ber tan-ujob

(3) (五23十) 155. 也速千 中合敦 額格木顏 兀者額惕
処 娘子 姐姐自他行 見 3
Yesugan qodun egeci-yan uje'ed

兀舌里荅 鳴詰列克先 兀格窓古児 古舌倫 孛思抽 撒兀黑三
先前 說了的 言語處 到着 起着 坐了的
urida ugulgsen uge-dur gurun boscu sa'uysan

撒兀舌鄰 都舌里顏 撒兀勤固 門 斡額孫 朶舌羅 撒兀畢
位子 自的行 教坐着 他 自己 下 坐 了
sa'urin -dur-iyan sa'ufju mun o'esun doro sa'ubi

(4) (五25－) 156. 也遂 中合 兒
処 娘子
Yesui qodun

也客迭 嘯兀舌列勤畢
去行 嘆息了
yekede seu'urelbi

II (5) (＝37五) 9Y. 格児該木訥 孛 児帖兀只訥 額客
妻 他的 妻 処 的 母
gergai inu Borte Ujin -u eke

搠壇 捏舌列台 不里木
母処 処孛的 有来
Cotun neretai buli'i

(6) (五22九) 153. 也速千 中合敦 鳴詰列舌倫 中合 罕
処 娘子 說 皇帝
Yesugan qadun uguterun qahan

莎余舌児 恰合阿速 納馬宜 古兀捏 孛勿荅 孛勤中合周
恩賜 呵 我行 人行 物行 依着
soyurqa'asu namai gu'un-e bodo-da bolgaju

阿撒舌剌木 納荅窓 額格赤 也遂 捏舌列台
指拳有 此教 姐姐 処 処孛有的
asaramu nada-ca egeci Yasui neretai

納荅窓迭額舌列 中罕 古兀捏 勺乞中頂 阿只埃者
比我高 皇帝 人行 合宜的 有来也者
nada-ca de'ere yan gu'un-e jokiqui aji'ai-je

賽木 古舌列格連 不里木 額朶額 馬中合 額捏古斯
恰縫 依女婿 有来 如今 不和 這 女婿
sayi yuregelen buli'i edo'e maqu ene yunegan

孛都勤 中罕窓舌児 (中)合 阿黑百 約舌児木畢 客額畢
乳 獣 裏 那裏 去 3 說 3
bodulgan-dur (q) a'agsi yorcibi Ke'ebi

(7) (＝11四) 78. 兀眞 額客 豁牙児 可兀客都延
処 母 兩箇 児子每行
Ujin ehe goyar Ko'uked-u-yen

木舌朱兀中合 問 鳴詰列舌論 八剌黑撒 中合剌兀納察 朱訥
客顏 有着 說 廢尽了的 自然 処 我的
ciroi uqaju uguterun bonqsud qola'un-aca minu

中合剌惕 恰舌魯倫 中合児 都里顏 中合剌 那敦 合惕 中渾
猛然 出時 手 自的裏 黑 倒塊 握着
qolad qarurun qar -aur-iyan qara nodun hadqun

脱舌列里吉
生 3 去
Toreligi

(8) (－37五) 56. 訶額倫兀眞 鳴詰列舌論 阿哈米訥
婦人処 說 哥哥我的
Ho'elun ujin uguterun aqa minu

赤列者 克斡額迭 客古里顏 客木速木薛児
人処 厭 連着 掌 勢 不曾到
ciledu Kei o'ede Kegul-iyan Keisumuser

客額児 中合札 古剌 客額里邊 斡羅速木薛児
野 地裏 肚皮的 不曾飢
Ke'er qajar-a Ke'eli-ben domuser
不里赤
有赤
buliri

III (9) (一45二) 中哥谷 阿(黑)臣 額篾堅 鳴詰列古論
婦人処 老婦 說
qoaqein emegem ugul-erun

我 帖木只 訥埃備 也客 格児 図児 中豁紇
我 人 処 的有 大 窩 裏 羊
bi Temujin-u-'aibui yeke ger-tur qonin
乞児中合古剌 木古列列額 格児 禿里顏 中合里周
剌 来3 家 自的行 圍着
kirqara irele'e ger-tur-iyan qariju
阿木石 客額畢
系有 說3
aisi Keebi

(10) (七子一) 帖古列 兀格突古児 客篾 木訥
那 言語裏 妻 他說
tere uge-dur eme inu
鳴詰列古論 額蔑古温 那中孩 你兀古児台
說 婦人 狗 面皮 有的
ugulerun eme guun nogai niuvtai
客額克送宜者 ------
被說 也着
Ke'egdei-je ------

(11) (±25三.5) ····· 主古魯格捏徹 脫古列克先
心 行 生3的
jurugen-ece toregsen

額客余延 未馬楊中合阿速 未納古児 木訥
母自的行 教 胜 呵 情 他的
eke-yuen cimudqaasu cinar inu
着乞古児抽 札里古剌兀勘魯阿速 兀禄 孛里
冷着 教息呵 不 中
jekircu jurilaulluasu ulu boli

客額里迭徹 脫古列克先 額客余延
肚皮行 生3的 母自的行
Keeridece toregsen eke-yuen
格木古里兀古魯額速 格訥額古児 木訥
教怒呵 怒恨悔 他的
gemuriufuesu genner inu
格思格額速 兀禄 孛里 ·····
清呵 不 中
gesgeesu ulu boli ·····

IV -jégi (-eigi)
The Sino-Mongolian Inscription of 1335
(29) yeryei inu Gang ši-da Sing qoo yün wušin ner-e ögeigi.
qoyin-a basa Gi gui wušin ner-e wungs-inglaqsan ojigi (wungsing — "封贈" → wungsing-la — "封贈可")